

Ulusal Bütünlükten Kültürel Yozlaşmaya:

Türkiye’de Yabancı Radyoların Dinlenmesinden Duyulan Kaygılar

Süleyman İlaslan

Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi

suleyman.ilaslan@gmail.com

Öz

Radyo dinleyiciliği 20. yüzyılın siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümleri bağlamında şekillenmiştir. Ulus devletlerin temel aktör olduğu bu süreçte dinleyiciliğe dair tartışmaların ve politikaların önemli bir kısmının ulusal gereksinim ve kaygılar bağlamında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu endişeler, özellikle yabancı radyoların dinlenmesi bağlamında, radyoların uluslararası alanda siyasi niteliğinin belirginleştiği ve bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlandığı 1930’lu yıllardan itibaren yükselmiştir. Radyo yayıncılığını geliştirememiş ve tüm halka yaygınlaştıramamış ülkelerde bu kaygılar daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de 1940’lardan 1970’lerin başlarına kadar geçen süreçte yabancı radyoların dinlenmesinden duyulan endişelerin ulusal bütünlük ve ulusal kimliğin inşası kaygıları bağlamında şekillenışı incelenmektedir. Radyo dinleyiciliği ile ulus arasında kurulan bağlantı çerçevesinde Türkiye’de yabancı radyoların dinlenmesinin endişe kaynağı olma nedenleri ve bu endişelerin siyasi ve toplumsal temelleri sorgulanmaktadır. Bu tutumun Batı yönelimli politikalar bağlamında milli kimliğin inşa süreciyle ve kalkınma/ilerleme hedefleriyle yakından bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, garbiyatçılık ve kalkınma paradigması çerçevesinde eleştirel tarihsel bir sorgulama yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Dinleyici, Yabancı Radyo, Ulus, Ulusal Bütünlük

•••••

Makale geliş tarihi: 5.8.2016 • Makale kabul tarihi: 30.10.2016

<http://ilefdergisi.org/2016/3/2/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(2) • sonbahar/autumn: 23-51

Concerns of Foreign Radio Listening in Turkey

From National Integrity to the Cultural Corruption

Süleyman İlaslan

Firat University Communication Faculty

suleyman.ilaslan@gmail.com

Abstract

Radio listening was formed by the political, social and economic transformations of the 20th century. A significant part of the discussion and policies on the radio listening emerged around national needs and concerns during this process, in which the nation states are the main actors. These concerns have especially emerged around the listening of the foreign radio stations since 1930s when the political nature of radio has become more evident in the international arena and it began to be used as a propaganda tool. These concerns has more significantly appeared in the countries which could not develop the radio broadcasting and expanded entire population in this period. In this study, the shaping of concerns on foreign radio listening in the context of national unity and the construction of national identity concerns in Turkey between 1940s and first years of 1970s are examined. The reasons to be a source of concerns of foreign radio listening in Turkey and the political and social roots of these concerns are questioned within the framework of the link which is established between nation and radio listening. It is suggested that this attitude on foreign radios is considered to be closely linked to the process of construction of national identity and objectives of national development/progress in the context of Western oriented policies. In this regard, a critical historical interpretation is made within the framework of occidentalism and development prädigm.

Keywords: Radio, Listener, Foreign Radio, Nation, National Integrity

<http://ilefdergisi.org/2016/3/2/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(2) · sonbahar/autumn: 23-51

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yoğun bir propaganda döneminden geçen dünya, radyoların devletler tarafından aynı amaçla aşırı biçimde kullanılmasına tanıklık etmiştir. Bu durum, soğuk savaşın etkisiyle ve radyo yayıncılığının hızlı gelişimiyle daha sonraki süreçte artarak varlığını sürdürmüştür. Bu ortamda radyo dinleyiciliği –özellikle yabancı radyoların dinlenmesi- en az radyo yayınlarının kendisi kadar, ulusal kaygılar çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Radyo, kapsama alanının uzun yıllar geliştirilemediği ve çok sınırlı bir alanda kaldığı Türkiye’de yabancı radyoların dinlenmesi İkinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren ön plana çıkan ve savaş sonrası süreçte ciddi bir sorun olarak ele alınmaya başlanan bir konu olmuştur. Bunda, Meltem Ahıska’yı izleyerek, “1940’lardan sonra ‘dünyaya seslenmek’ ve ‘dünyayı dinleme’”nin “çok daha somut karşılıkları olan bir radyoculuk pratiği”ne dönüşmesinin rolünün büyük olduğu söylenebilir.¹ Bu radyoların Türkiye’ye yaptıkları yayınlar, dinleyiciye hitap etme biçimleri ve radyolarımızın bu radyolarla kurduğu etkileşim radyoculuğumuzun şekillenmesinin yanı sıra Türkiye’deki dinleyici politikaları ve yaşanan siyasi, toplumsal dönüşümler bağlamında bu radyoların dinlenmesinden duyulan kaygıların ortaya çıkmasında temel bir rol oynamıştır.²

Bu durumun tarihsel süreç içerisinde milli kimliğin inşası, modernleşme ve kalkınma çabaları açısından ulusal bütünlüğün sağlanmasıyla kurulan yakın bağlantısı bizi çalışmanın temel kuramsal çerçevesine götürmektedir. Ahıska'nın "milli-politik özneliğin bir bütünlük alanı olduğu kadar, *başka* seslere konuşan, *başka* arzuların ve tehditlerin etkisinde kalan bir parçalanma ve bölünme yeri olduğunu" ve milli kimliğin bu çelişkili yapıda inşa edildiğini vurguladığı garbiyatçı yaklaşımı bu çalışma için temel bir kuramsal dayanak sunmaktadır.³ Bu yaklaşım, yabancı radyolara ve onların dinlenmesine yönelik hâkim bakışın ulusal kaygılar ve tehdit algıları bağlamında örülmesinde bu "parçalanma ve bölünme" halinin ve "Doğu ve Batı sınırında Garbiyatçı stratejilerle gerekçelenen iktidar" ve tanımlama ilişkilerinin temel bir rol oynadığını ortaya koymaya yardım etmesi açısından önemlidir.⁴ Ayrıca seçkinlerin rolüne yaptığı vurgu çerçevesinde, ulus devlet ve milli kimlik kaygıları bağlamında ele alınan yabancı radyolar konusunun da iktidar içinde beliren inşa çabaları ve çelişkiler kapsamında ele alınmasına dayanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, 1970'lere kadar olan süreçte karşımıza çıkan henüz "milletin saf sesini" ülkenin her tarafına ulaştıramayan bir milli radyo yapısına eklenen radyodaki sesin belirsiz, bölünmeye müsait doğasının yabancı radyoların seçkinlerin inşa ettikleri temsillerin "sınır idaresini zorlaştıran", "milletin 'saf sesi'ni bozan" temel tehditlerden biri olarak görülmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁵

Ahıska'yı izleyerek, milli kimlik inşasının ve bu bağlamda tanımlanan ulusal bütünlük kaygılarının iç ve dış dinamikler bağlamında sürekli dönüşen ve yeniden tanımlanan bir yapıda olduğu düşünüldüğünde, soğuk savaşın kutuplaşan dünyasında yabancı radyolar karşısındaki tehdit algısının artması ve konunun ulusal güvenlik açısından ele alınması daha anlaşılır olmaktadır. Benzer biçimde, gelişmekte olan ülkelerde modernleşme ve kalkınma çabalarının hız kazandığı 1950 sonrası dönemde radyoyu ulusal bir araç olarak konumlandırmanın ve kullanmanın kalkınma açısından öneminin bu ülkelerin çoğunda seçkinlerin en çok farkına vardığı nokta olduğu⁶ göz önüne alındığında yabancı radyoların dinlenmesinde belirginleşen ulusal kaygıları açıklamak için iç dinamiklere ve çelişkilerin önemine vurgu yapmanın ve bu tutumu dönemin hâkim kalkınma paradigmasıyla ilişkilendirerek ele almanın önemi de ortaya çıkmaktadır.⁷ Ahıska'nın 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de iç çelişkilerin iyiden iyiye belirginleşmesiyle radyonun artık "bütün millete konuşan" bir araç olmaktan uzaklaştığına vurgu yapması da benzer bir ihtiyacı çağrıştırmaktadır.⁸

Özellikle 1960’lı yıllarla birlikte yabancı radyoların ulusal bütünlüğün sağlanması konusunda oluşturduğu tehditle ülkenin kalkınmasının, gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Yabancı radyoların dinlenmesi konusunda beliren bu hâkim tutumun, uluslararası radyoların ve komşu ülke radyolarının yayınlarının yanı sıra, 1950 sonrası süreçte ülkede yaşanan köklü siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle belirginleşen iç çelişkilerle yakından bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu dönüşümler katı bir dinleyici tasarımına sahip olan, dinleyicilerin beklentilerinin ve çeşitliliğinin pek dikkate alınmadığı Türkiye’de halkın radyo dinleme deneyimini biçimlendirme ve kontrol altında tutma çabalarını giderek zorlaştırmanın yanı sıra yabancı radyo dinleme deneyiminin, ulusal bütünlüğün sağlanması, ulusal kimliğin inşa edilmesi gibi kaygılar bağlamında ciddi bir sorun olarak ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, 1960’lı yıllarda dinleyicilerin çeşitliliğinin ve taleplerinin dikkate alınması gerektiğine dair vurgularda yabancı radyoların oluşturduğu tehdidin ön plana çıkarılması dikkate değerdir. Ülkenin ekonomik, kültürel ve toplumsal açılardan kalkınması için gerekli ulusal birliğin sağlanmasının dinleyici çeşitliliğinin dikkate alınması ve yabancı radyoların yayınlarının etkilerini azaltacak tedbirlerin alınmasından geçtiği yönündeki düşüncelerin hâkimiyeti, dönemi değerlendirmek için kalkınma çabalarıyla kurulan bağlantının önemini de ortaya koymaktadır.

Bu temel kuramsal dayanaklar kapsamında, çalışmada, iktidar söyleminde beliren yabancı radyoların dinlenmesinden duyulan endişelere odaklanılmakta, bu radyolar karşısında benimsenen hâkim tutumun siyasi, ekonomik ve toplumsal temelleri sorgulanmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye’de yabancı radyoların dinlenmesi üzerinden yükselen tartışma ve endişelerin dönemsel karşılaştırmalı bir analizi gerçekleştirilmektedir. Bu endişelerin neden yükseldiği, yabancı radyolar karşısındaki tutumların dönemin politikalarıyla, dış dünyadaki gelişmelerle, radyoların içinde bulunduğu teknik gelişmelerle ve Türkiye’nin toplumsal yapısındaki dönüşümlerle ne tür bağlantıları olduğu araştırılmaktadır. Çalışmanın temel veri kaynaklarını, yabancı radyoların dinlenmesine dair hâkim söylemin biçimlenişi ve dönüşümüne odaklanılması açısından, ele alınan dönemin resmi belgeleri Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)⁹, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)¹⁰ gibi kurumların belgeleri, Meclis tutanakları, Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan ve 1940’lı yıllardaki radyo yayıncılığına dair temel kaynaklardan biri olarak beliren *Radyo*¹¹ dergisi ve Türkiye’de radyo yayıncılığı konusunda temel gelişme ve tartışmaların dönemin hâkim yaklaşımları bağlamında izinin sürülebildiği

Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin arşivleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, çalışma, temel olarak arşiv araştırmasına dayanmaktadır. Ulaşılan birincil kaynakların yukarıda genel hatları çizilen kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde eleştirel tarihsel bir yorumlaması yapılarak nitel bir analiz gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı yıllarından 1970'lerin başlarına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemin seçilme nedeni, bu dönemde tüm dünyada önemi ve gelişimi hızla artan radyonun Türkiye'de de henüz teknik açıdan çok yetersiz olmasına karşın, topluma yayılmaya başlayan, gerek siyasi hayatta gerekse toplumsal hayatta önemi belirginleşen bir araç konumuna yükselmesi ve Türkiye'nin dönüşen siyasi, toplumsal ortamında radyo dinleyiciliğinin giderek önemsendiği bir sürecin yaşanmasıdır. Araştırmanın 1970'lerin ilk yıllarıyla sınırlandırılması, 1972 yılında faaliyete geçirilen radyolarla güçlü bir radyo şebekesi kurulması ve Türkiye radyolarının ülkenin hemen her yerinden rahatlıkla dinlenebilir bir yapıya kavuşması yönünde önemli bir aşamaya geçilmiş olmasıyla ve aynı süreçte televizyonun ön plana çıkmasıyla yakından bağlantılıdır. Bu gelişmeler yabancı radyoların ele alınma biçimini dönüştürürken, konunun daha çok televizyon üzerinden tartışılmasını beraberinde getirmiştir.

Radyo Dinleyiciliği, Yabancı Radyolar ve Ulusal Kaygılar

Radyonun 1930'lu yıllardan itibaren ülkeler açısından siyasi ve toplumsal hayattaki öneminin artmasıyla birlikte radyo yayıncılığının ulusal bütünlük, ulusal aidiyet, ulusal kültür gibi kavramlarla yoğun bir biçimde yan yana anıldığı bir süreç başlamıştır. Radyoya biçilmeye başlanan bu temel rollerde 1900'lerin ilk çeyreğinde yeni teknolojilerin keşfi ve gelişimiyle ulus devletlerin ve diğer yeni toplumsal yapıların/kurumların şekillenişinin kesişmesinin temel bir rol oynadığı söylenebilir.¹² Bu durumun iletişim teknolojileri alanındaki yansımalarını 1930'lardan itibaren giderek belirginleşen bir biçimde radyoya yüklenen ulusal rollerde ve bu anlamda radyo yayıncılığının gerek kurumsal gerekse içerik açısından ulusal bir sistem olarak şekillendirilme çabalarında görmek mümkündür.¹³ Michele Hilmes, radyo ve televizyon yayıncılığına "toplumsal ve kültürel iktidarın kanalları" olarak bakmak gerektiğini vurgularken, ulusallık vurgularının bu iktidarların temel bileşenlerinden olduğunu ve bununla da yayıncılık arasındaki bağlantının önemini hatırlatmaktadır: "Sınırlar ve kimlikler – bunlar ulusun bileşenleridirler. Bu anlamda, tarihin bileşenleridirler. Aynı ölçüde, yayıncılığın bileşenleridirler."¹⁴ Bu açıdan radyo, kültürel hayatta ve ulusal kimliğin inşası, ulus olma hayali ve

dinleyicileri bir ulus hayali etrafında bir araya getirme ve birbirine bağlama konusunda 1950'lere kadar merkezi bir rol oynarken,¹⁵ 1950 sonrası dönemde radyoya yüklenen bu rol, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kalkınma hedef ve çabalarıyla bağlantılı olarak sürdürülmeye devam etmiştir.¹⁶

Radyo endüstrisinin gelişimine paralel olarak radyo cihazlarının, özellikle Batı ülkelerinde, 1930'lar ve 1940'lardan itibaren halk arasında hızla yaygınlaşması¹⁷ ulus devletler açısından dinleyiciliğin önemini de ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan, radyo yayıncılığının gelişimi kadar radyo dinleyiciliğinin biçimlenişi ve gelişiminin de ulus devletle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. Susan J. Douglas, 1920'lerden itibaren şekillenen radyo dinleyiciliğinin ulusal aidiyet meseleleriyle yakından bağlantılı olduğuna vurgu yapmakta ve insanların: “Tam da burada ve şimdi yaşayan, soluyan ve konuşan uluslarının daha dolaysız bir duygusunu edinmek için” radyolarını dinlediklerini belirtmektedir.¹⁸ Bu durum, radyonun “1930'lar ve 1940'larda ulusal kültürü yayma ve biçimlendirmede merkezi bir rol oyna”masıyla¹⁹ pekişmiş, dinleyicilikle bir ulusa ait olma arasında kurulan bağ giderek daha fazla önemsenmeye başlamıştır.

Bu noktada ulus devletler açısından dinleyicileri tanımak ve hatta tanımlamak önemli bir konu olmuştur.²⁰ Halkın ne dinleyeceğine dair yapılan tavsiyeler ve sınırlandırma çabaları radyoların uluslararası niteliğinin ve kullanımının ön plana çıkmaya başlaması ve özellikle de artan propaganda faaliyetlerinden duyulan endişeler bağlamında daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır.²¹ Ülkelerin uluslararası radyo yayıncılığına ve propandaya ne kadar önem verdikleri 1945-1970 arası dönemde kurulan radyo istasyonlarına, bunların sürekli artan yayın kapasitelerine bakıldığında rahatlıkla görülmektedir.²² Bu gelişmeler bağlamında, radyoların dünyayı bir köye dönüştürdüğü ve “dedikodu, söylenti ve kişisel kötülükler için köye özgü doymak bilmez beğeniler yarat”tığı yönündeki düşünceler yükselmiştir.²³ Aynı zamanda, dönemin enformasyon akışı ve iletişim düzeni üzerine yükselen eleştirileri çerçevesinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kültürel açıdan yabancı radyoların giderek belirginleşen etkisi altında kaldıkları düşüncesinin şekillendiği söylenebilir. Bu etkiler, Türkiye örneğinde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerin seçkinlerince bir yandan ulusal bütünlüğe bir tehdit olarak konumlandırılarak radyoların rolünün milli kimlik ve ulusal bütünlük vurguları etrafında örülmesinde kullanılırken, diğer yandan da benimsenen politik yöneliş doğrultusunda eklemelenilmek istenen dünya sistemi içindeki konumlanmayı –Batı’yla bütünleşme- sağlamak için kullanılmışlardır.

Bunun yanı sıra, savaş sonrası dönemde ülkelerin yurt içine yayın yapan radyoları da teknik ve programcılık açısından hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Bu süreç radyo frekanslarının dolmasını beraberinde getirmiş, ulus devletlerin sınırlarını rahatlıkla aşan birçok sesin erişilebilir ya da dinlenebilir hale gelmesini sağlamıştır. Yaşanan gelişmelerle birlikte, radyo yayınlarını teknik açıdan geliştirememiş ülkelerde gerek uluslararası istasyonların gerekse komşu ülke radyolarının dinlenmesi giderek yaygınlaşmıştır. Bu radyoların yayın yaptıkları ülkelere yönelik program yapmaları hızlı dönüşüm süreci içindeki birçok ülkede tehdit algısını arttıran bir unsur olmuştur. Bu gelişmeler katı ve tek tip bir dinleyici tasarımına sahip ülkelerde bile dinleyicilere daha etkin bir biçimde ulaşma ve onların talep ve beklentilerini daha fazla dikkate alma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Özellikle uluslararası radyoların yayın yaptıkları ülkelerdeki dinleyicileri önemsemesi bunda temel bir rol oynamıştır.²⁴ Örneğin, BBC Türkçe Servisinin Türkiye'deki dinleyici profili hakkında bilgi edinme çabalarının sistematik olmasa da 1940'lı yıllara uzandığı²⁵ ve 1960'lı yıllardan itibaren yoğunlaşarak sistematik bir hale geldiği görülmektedir.²⁶ Dinleyici çeşitliliğinin dikkate alınmasına dair yükselen ihtiyaç özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme, kentleşme gibi köklü dönüşümlerle ortaya çıkan toplumsal hareketlenmelerle ya da canlanmayla - örneğin 1960'lar ve 1970'lerin Türkiye'si- yakından bağlantılı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Tüm dünyada radyo vericilerinin gücü hızla artarken ve ulus devletlerin sınırlarını rahatlıkla aşarken radyo tartışmalarının önemli bir kısmının bu yabancı radyo yayınlarının dinlenmesinden duyulan kaygılar etrafında, kalkınma hedefleri ve yaklaşımlarıyla bağlantılı bir biçimde, ulusal bütünlüğün sağlanması ve korunması, milli kimliğin inşası vurguları bağlamında şekillendiği görülmektedir.

Türkiye'de Yabancı Radyoların Dinlenmesine Dair Tartışmalar

Türkiye'nin modernleşme çabalarında hemen her dönem ön plana çıkan devletin bekası kaygıları yayıncılık alanında da yansımaları bulmuştur.²⁷ Radyo dinleme gibi karmaşık ve çok boyutlu bir kültürel deneyimin ağırlıklı olarak ulusal bütünlük kaygıları bağlamında değerlendirilmesi bu tutumla yakından bağlantılıdır. Daha 1930'lar gibi radyo yayıncılığı için erken bir tarihte Türkiye'de radyoların özellikle milli rollerle ele alınmaya başlandığı ve ulusal bütünlüğün sağlanmasında giderek önemsenen bir araç konumuna yükseldiği görülmektedir.²⁸ Radyonun topluma yaygınlaşma anlamında henüz çok geri olduğu bu dönemde bile "milleti bütünlüştürecek" bir araç olarak görülmesi ve milli kimliğin inşasında kullanılması bu açıdan dikkate değer-

dir.²⁹ Radyonun ulusal sınırları aşan niteliği ve yıllar içinde tüm dünyada güçlü bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanması benimsenen bu anlayışı, milli kimliğin ve “milli saf sesin” inşası ve korunması bağlamında, daha da güçlendirmiş, radyo ağını güçlendirmek ve yaygınlaştırmak konusunda dünyadan hızla geri kalan Türkiye’de radyo dinleme deneyiminin büyük ölçüde ulusal kaygılar çerçevesinde ele alınmasında önemli bir etken olmuştur.

Türkiye’de yabancı radyoları dinleme deneyimi 1920’li yıllara kadar uzansa da bunun tartışma konusu edilmesi İkinci Dünya Savaşı dönemini bulmuştur. Kocabaşoğlu’nun çalışmasına bakıldığında bu tarihten önce alıcıların sayısındaki azlık ve özellikle alıcıların Türkiye’deki yabancıların ve azınlıkların elinde olması nedeniyle uzaktaki sesleri duyma çabalarının bu kesimlerle sınırlı olduğu söylenebilir.³⁰ Ancak, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye’de halk arasında radyo alıcılarının yaygınlaşması yabancı radyoları dinleme eğiliminin arttığı bir dönemi başlatmıştır. Radyolardan etkin bir biçimde yararlanma isteğine rağmen radyoların gerek teknik altyapısının gerekse program üretiminin beklentileri karşılayacak düzeyde olmaması ve bunun için gerekli adımların atılmaması³¹ bu tarihten itibaren uzun yıllar varlığını sürdürecektir ciddi bir çelişki olarak ortaya çıkmış ve yabancı radyoların yoğun bir biçimde dinlenmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur.³² Bu durum, ilerleyen yıllarda yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümler bağlamında ulusal kimlik, ulusal bütünlük ve kültür açısından giderek ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD’ye yönelik politikaları ve kapitalizmle bütünleşme çabası Türkiye’nin öncelikleri arasına yerleşmiştir.³³ Aynı dönemde yükselen soğuk savaşın etkisiyle bu politikalar belirgin bir biçimde ortaya çıkmış ve 1945 sonrası dönemin radyoculuğu ve radyo politikalarına damgasını vurmuştur. Ayrıca, Türkiye’den dinlenebilen yabancı radyolara karşı duyulan endişelerin artmasında ve değişiminde de temel rol oynamıştır. Bu ortamda endişeler giderek belirginleşen ulusal güvenlik ve bütünlük vurguları çerçevesinde ve radyoların teknik geri kalmışlığı üzerinden ifade edilmeye başlanmıştır. Yabancı radyoları dinleme eğiliminin yaygınlaştığı bu dönemde Demokrat Parti (DP) iktidarının radyo politikaları Ankara Radyoları’nın dinlenebildiği alanlarda bile halkı yabancı radyoları dinlemeye sevk etmiştir. Bu açıdan 1945 sonrası dönemde Türkiye’de radyo yayıncılığı ve yabancı radyoların halk tarafından yoğun bir biçimde dinlenmesi konusunda yürütülen tartışmalar soğuk savaşın ve ülke içinde yaşanan köklü dönüşümlerin izlerini belirgin bir biçimde taşımıştır.

Bu gelişmeler bağlamında, 1950'li yıllardaki, özellikle de 1960'lı yıllardaki tartışmalarda toplum içinde yaşanan dönüşümlerin ve giderek belirginleşen toplumsal farklılıkların ve çelişkilerin önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Yabancı radyolar konusunun özellikle kalkınmaya hizmet edecek ulusal bütünlüğün sağlanması, vurguları etrafında şekillenmesi de bunu desteklemektedir. Ulusal bütünlüğün sağlanması ülkenin gelişmesi açısından önemsenmektedir ancak yabancı radyoların Türkiye'deki dinleyiciye yönelik yayın politikalarının bunun önünde ciddi bir engel teşkil ettiği düşünülmektedir.

“Uyanık” Birer Radyo Dinleyicisi Olarak Yurttaşlar

İkinci Dünya Savaşı döneminde her ne kadar tüm dünyada radyoların bir propaganda aracı olarak kullanıldığı farkında olunsa da bu propagandanın Türkiye'ye yönelik ciddi bir tehdit içermediği, dinleyicilerin bu propagandaya inanmayacak kapasitede olduğu düşüncesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte radyolardan yapılan yayınların kafa karıştırıcı, bölücü nitelikte olduğu ve bunlar karşısında dinleyicilerin dikkatli olması gerektiği dillendirilmektedir. Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yayınladığı *Radyo* dergisinde 1941 yılında yabancı ülkelerin Türkiye'ye yönelik Türkçe radyo yayınları için söylenenler bu açıdan dikkate değerdir:

Şüphe yok ki, bize hitap eden neşriyat, nadiren, bizim aleyhimizdedir... Bu neşriyat, nadiren bizim aleyhimizdedir amma, dikkat edersek mutlaka, ona nisbetle karşı devletin, karşı karargâhın, karşı davanın ve karşı menfaatin aleyhindedir. O kadar ki, yabancı radyoların Türkçe neşriyatı arasında bir tanesine rastlanmaz ki, dedikoducu ve arabozucu olmasın... Bununla birlikte bu neşriyatı dinlemek hem meraklı hem de caizdir...³⁴

Bu ifadeler açıkça göstermektedir ki İkinci Dünya Savaşı sırasında yabancı radyolara dair tehdit algısı ülke bütünlüğü açısından değil diğer ülkelerle ilişkiler açısından değerlendirilmektedir. Bu nedenle yabancı radyo yayınlarının temkinli bir biçimde dinlenilmesi istenmekte ve bu yeterli görülmektedir. O kadar ki, 1940'lar boyunca bu derginin her sayısında yabancı ülkelere Türkiye'ye yönelik Türkçe yapılan yayınlara dair frekans ve saat bilgilerine yer verilmiştir. Kocabaşoğlu, bu tutumun savaş öncesinde de sürdürüldüğünü, gerek günlük gazetelerde gerekse *Radyo* dergisinde yabancı radyoların günlük programlarına yer verildiğini belirtmektedir. Ancak, “özellikle savaş yılları boyunca yabancı radyoların Türkçe yayın yapımları karşısında

hükümetin bu tutumu”nun ilginçliğine ve “1960’tan sonraki yıllarda radyo ve 1970’ten sonra da TV’nin tüm ülkeye yayılmasında en çok başvurulan gerekçe”nin “Türk radyo dinleyicisinin yabancı radyoların saldırısı karşısında bulunduğu” yönündeki vurgular olduğuna değinmekle yetinmektedir.³⁵

Savaş yıllarında Türkiye’nin benimsediği politikalar bağlamında radyolardan yararlanma isteğinin³⁶ yabancı radyolar karşısında genel bir dikkatli olma tutumunu beraberinde getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu tutum dönemin denge kurmaya çalışan ve bir yandan da Batı’yla yakın ilişkiler tesis etme arayışı içinde olan politikalarının bir yansıması olarak görülebilir. Ayrıca, Ahıska’dan hareketle, Türkiye’nin Batı’ya açık olduğu izlenimi verme çabasıyla da bağlantılı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, yabancı radyoların dinlenmesinden duyulan kaygıların genel bir “yabancıya güvensizlik” etrafında dile getirildiği görülmektedir.³⁷ Bir yıl sonra aynı dergide, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper’in söylediklerinin benzer bir nitelik arz etmesi bu anlayışın hâkimiyetinin bir göstergesidir:

Dünyanın her bucağından size doğru gelen ve bir düzine dilden önünüzde bir haber sergisi yapan radyonuzun sesleri sizin hizmetinizde değil, kahvelerde, salonlarda, mutfaklarda sürünerek dolaşan sinsi “Dedi-kodu”nun hizmetindedir... Bu besili ve külfetli “Dedi-kodu”culuk neye mi yarar? Bir camiayı, başka başka düşünen, türlü türlü hisseden küçük parçalara bölmeğe yarar. Bir cemiyetin imanını şüphe ve tereddütle bulandırmaya yarar. Ve nihayet koskoca bir milleti karşı tarafın istediği yola yatırmağa yarar... Ama biz, omuzlarımızın üzerine, karşı tarafın dilediği gibi düşünen bir kafa kondurmak istemiyoruz. O halde sağlam ve kuvvetli bir irade ile fikirlerimizin cereyanına kendi istediğimiz istikameti verelim.³⁸

Bu tutumun nedenleri arasına komşu ülke radyolarının henüz çok ileri bir seviyeye ulaşmamış, ülke içindeki çelişkilerin belirginleşmemiş olması eklenebilir. Bu ortamda, yabancı radyoların dinlenmesi üzerinden, milli kimliğin özgürlüklerin yanında olan bir nitelikte tanımlanmaya ve bu anlamda Batılı bir duruşa sahip olduğunun ön plana çıkarılmaya çalışıldığı söylenebilir. Nurettin Artam’ın *Radyo* dergisindeki yazısında Türkiye’deki “kulak hürriyeti”nden övgüyle bahsetmesi bunun açık bir göstergesi olarak okunabilir.³⁹ Bu bağlamda, yabancı radyo yayınlarının henüz milli kimliğin inşasını ve ulusal bütünlüğün sağlanmasını tehdit eden bir yapıda olmadığı düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

Soğuk Savaş ve Gizli Radyolar Endişesi Bağlamında Belirginleşen Ulusal Tehdit Algısı

Uluslararası arenada radyonun asıl boy gösterişi ve frekans sıkıntısı üzerinden tartışmalara konu oluşu, savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Bu dönemde yükselen soğuk savaş politikaları radyo politikalarında da yansımaları bulmuş ve Mattelart'ın belirttiği gibi propagandacı iletişimi arttırmıştır.⁴⁰ Bu, Türkiye'nin gerek dış politikalarında gerekse iç siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatında yeni bir yapılanmanın yaşandığı dönemdir. Dolayısıyla, Türkiye'de yabancı radyoların dinlenmesinden duyulan endişeler bu dönemle birlikte biçim değiştirmiş ve artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında radyonun artık halka hizmete yönelmesi, ülkenin kültür seviyesini arttırmada ve eğitimine katkıda bulunmada, milli birlik ve beraberliğin sağlanması ve sürdürülmesine hizmet etmede temel bir rol oynaması gerektiği dillendirilmeye başlanmıştır.⁴¹ Bu yaklaşım giderek radyoya ulusu ve ulusal kimliği belli bir ortak hedef etrafında birleştirme rolü yüklenmesi anlayışına dönüşmüştür. Radyo ulusun ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmasına hizmet edecek, oluşturduğu ortak kimlik algısıyla halkı bu hedeflere kanalize edecek bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Daha da önemlisi, savaş yıllarında emareleri ortaya çıkan ve soğuk savaş dönemiyle birlikte açıkça dillendirilmeye başlanan "dış dünyada dost kazanma" – özellikle ABD'nin ya da Batı'nın dostluğu- işlevi ön plana çıkarılmaya başlanmıştır.⁴² Böylece, radyolardan yapılan propagandaya karşı takınılan tutumun köklü bir biçimde değiştiği, soğuk savaşın kutuplu dünyasında Türkiye'nin kendisini net bir biçimde konumlandırarak radyo politikalarını bu konumlandırma bağlamında yeniden düzenlediği ve radyoları Batı'nın sistemiyle bütünleşmenin, Batılı gelişim çizgisini sürdürmenin bir aracı olarak değerlendirdiği bir dönem başlamıştır. Bu politikalar DP iktidarı döneminde de değişmemiş ve 1950'lere de damgasını vurmuştur.⁴³

Bu bağlamda, Türkiye'ye yönelik komünizm tehdidi algısı yükselirken bu algının radyo yayıncılığı alanında belirgin bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllarda ülke aleyhine yayın yapan gizli vericilerin varlığına ve bunların yakalandığına dair haberler bu durumun bir yansıması olarak belirmiştir. Bu dönemde aleyhte yayınlar yapan gizli radyolar yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada yükselen bir vurgu olmuştur.⁴⁴ Bu algının yaygınlığı bu dönemde tüm dünyada gizli radyoların sayısında yaşanan artışla ve soğuk savaşın yarattığı gerilimli ortamla yakından bağlan-

tıldır.⁴⁵ Bu anlamda, yabancı radyoların ve gizli radyoların ulus devletler ve dinleyicileri açısından ciddi bir tehdit olarak algılandığı bir dönem karşımıza çıkmakta, yapılan haberler bu tehdit algısını pekiştirmektedir. Türkiye’de bu vurgular 1950’lerin sonlarından itibaren bir süre Bizim Radyo etrafından dile getirilmiştir. 20 Mart 1958 tarihli Milliyet gazetesinde, 1958’de yayınlarına başlamış olan Bizim Radyo’nun merkezinin Doğu Almanya olduğu ve “Muhalefetin Sesi” adı altında neşriyat yaptığı, bu radyonun “halk efkarını bulandırmaya çalışan”, “Moskova, Sofya, Budapeşte radyoları gibi komünist propagandası yapan” bir istasyon olduğunun anlaşıldığı yazmaktadır:

... Halk türküleri ve alaturka müzik neşriyatı yapan radyoda konuşan spiker, radyonun “Muhalefetin sesi”ni duyuracağını iddia etmiş ve komünist propagandası yapmağa başlamıştır. Türkçe neşriyatı müteakip, aynı radyonun İtalyanca, Arapça ve Rumca aynı şekilde yayın yapması ve bu yayınlar sırasında o memleketlere ait milli müziklerin çalınması, radyonun mahiyetini ortaya koymuştur.⁴⁶

Bu radyoların ilgi çekmek için halk türküleri yayınladıkları yönündeki vurgu daha önceki yıllarda olduğu gibi ilerleyen yıllarda da karşımıza çıkacaktır. Bu açıdan, yabancı radyoların dinlenmesi devlet radyolarının kapsama alanının geliştirilmesinin yanı sıra yayınlarında halka hitap edecek programlara yer verilmesi gerektiğine dair eleştirilerin de temel dayanaklarından biri olarak kullanılacaktır.

Mattelart, soğuk savaş döneminde propaganda amaçlı birçok istasyon kurulduğunu, bu karmaşa ortamında uluslararası yayın akışının düzenlenmesi gereğine dair vurguların Batı’nın “serbest haber akışı” tezi ile Kremlin’in “ulusal egemenlik” söylemi” olmak üzere iki karşıt görüş etrafında dile getirildiğini belirtmektedir.⁴⁷ Artan tehdit algısı ve kutuplaşma, yabancı ülkelerden yapılan radyoların propagandaları karşısında Türkiye’de de bir tutum değişikliği yaşanmasına yol açmış, bu andan itibaren uluslararası radyoların ulusal egemenliği ve güvenliği tehdit ettiği vurguları yükselmeye başlamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren bu radyolara komşu ülke radyoları da eklenmiştir.

Bu noktada dikkat çekici olan yüzünü Batı’ya dönmüş olan Türkiye’nin Sovyet ve diğer Doğu Bloku ülkeleri radyoları karşısında Batı’nın serbest yayın akışı tezinden ziyade, yine Sovyetlerin ulusal güvenlik tezini kullanmasıdır. Kocabaşoğlu’nu izleyerek söylersek, radyoları kullanmada SSCB deneyiminin 1930’lu yıllardan itibaren yakından takip edildiği düşünüldüğünde⁴⁸ ulusal güvenlik tezini benimseme konusunda da SSCB’den etkilenilmesi pek şaşırtıcı değildir. Bu tezin benimsenmesinde Batı’yla bütünleşme çabaları-

nı hızlandıran Türkiye'nin bu bütünleşme sırasında kendisini dış tehditlere karşı koruma algısını radyo alanına kadar genişletmesinin ve radyolardan gelen tehditleri Batı'yla bütünleşmeyi kolaylaştırıcı unsurlardan biri olarak kullanma isteğinin temel önemde olduğu söylenebilir. Türkiye Batı'ya açıktır, bu açıdan radyo akışını engellememekte, yabancı radyoların dinlenmesini yasaklamamaktadır ancak mevcut radyo ortamı ve Türkiye'nin konjonktürü yabancı radyoların yayınları karşısında daha dikkatli olmayı zorunlu kılmakta izlenimi oluşturulmaktadır. İkinci Dünya Savaşı döneminin tarafsızlık politikaları bağlamında benimsenen tutum ise serbest akış tezine daha uygun görünmektedir. Savaş sonrası süreçteki serbestlik düşüncesinin ise daha çok müttefik Batı'nın radyolarına karşı tutumda -ABD'nin uluslararası radyoları ve Türkiye'deki askeri üslerdeki radyoları ile bunun dışında Batı'nın "Hür Radyo"larının yayınları gibi- belirginleşirken, Sovyet radyoları, Arap radyoları ve diğer komşu ülke radyoları karşısında ulusal güvenlik vurgularının ön plana çıktığı görülmektedir.

Savaş sonrası dönemde yabancı radyolar konusuna dair değinilmesi gereken önemli bir nokta da DP dönemindeki mevcut radyoculuk anlayışından duyulan memnuniyetsizlikler bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde devlet radyolarının teknik yetersizliğine DP döneminin "partizan radyo" politikaları da eklenince⁴⁹ radyolarını yabancı ülke istasyonlarına ayarlamaya çalışan insanların sayısında artış yaşanmıştır. Yabancı radyolar karşısında duyulan tehdit algısı DP hükümetinin politikaları karşısında ikinci plana düşerken, bu radyolar Türkiye hakkında bilgi edinmenin kaynakları olarak görülmeye başlanmışlardır. Öyle ki Jülide Gülizar, halkın haber almak için daha çok BBC'nin Türkiye'ye yönelik yayınlar yapan radyolarını tercih etmeleri nedeniyle bu dönemi "BBC dönemi" olarak adlandırmakta.⁵⁰ Daha sonraki yıllarda da bu durum, o dönemlerde halkın ülke hakkındaki bilgileri/haberleri yabancı radyolardan edinmek, "hatta zehir saçmasına rağmen komünist 'Bizim Radyodan' dinlemek talihsizliğine mecbur" bırakıldığı vurgularıyla dillendirilmeye devam etmiştir.⁵¹

Bu vurgular bir yandan ulusal kaygılar etrafında yabancı radyoların dinlenmesinden ciddi bir endişe duyulduğunu, diğer yandan da ülke içinde radyoların DP hükümeti tarafından kullanılmasından duyulan rahatsızlık ve bu durumun yarattığı boşluk nedeniyle yabancı radyoları dinleme eğiliminin arttığını ortaya koymaktadır. Ulusal güvenlik endişesinin dikkate alınmaması değişen iç siyasi konjonktürün ve özellikle 1950'li yıllarda yaşanmaya başlanan toplumsal dönüşümlerin yabancı radyolar karşısındaki tutuma ne kadar

belirgin bir biçimde yansıdığı göstermesi açısından önemlidir. Yabancı radyoların haber edinme açısından adeta zorunlu bir ihtiyaca dönüştüğü yönündeki vurgular 1960 sonrası dönemde terk edilse de, bu radyoların dinlenmesi devlet ve daha sonraki süreçte TRT radyolarının içinde bulunduğu yetersiz durumu eleştirmek için kullanılmaya devam etmiştir.

Kalkınma Çabaları Bağlamında Yabancı Radyoların Ülke Bütünlüğüne Tehdit Oluşturduğu Vurgularının Yükselişi

27 Mayıs’la birlikte ülkede yaşanan köklü dönüşümlerin yanı sıra Batı yönelimli temel politika çizgisi varlığını sürdürmüştür. Bunu antikomünist programları artan radyo yayınlarında ve bu konuda sürdürülen ulusal tehdit algısında görmek mümkündür.⁵² Kocabaşoğlu’na göre bu dönemin radyo politikalarında içerde yaşanan toplumsal canlanmanın da önemli bir rolü vardır.⁵³ Dolayısıyla, yabancı radyolara dair yükselen eleştirilerin kentleşme, artan toplumsal hareketler, düşünce ortamının canlanması gibi iç gelişmeler ve özellikle de planlı kalkınma yönelişi bağlamında benimsenen politikalar dikkate alınarak daha iyi anlaşılacağı söylenebilir.

Gerek DP iktidarının gerekse 27 Mayıs darbesinin yöneticilerinin radyo karşısındaki tutumları Türkiye’de radyonun siyasi ve toplumsal önemini çoktan kavrandığını ortaya koymuştur. Darbe sırasında ilk el koyulan yerler arasında radyoların yer alması ve daha Milli Birlik Komitesi döneminde radyoların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasının gerekliliğine duyulan inancın belirginleşmesi, radyoya ulusal birlik ve bütünlüğün ve hatta düzenin sağlanması konusunda verilen önemin açık bir göstergesi olmuştur. Bu anlamda, 1960’lı yıllar radyoların ilk kez teknik açıdan yoğun bir biçimde önemsendiği ve geliştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. 15 Aralık 1960’da açılan Erzurum il radyosu bu adımların ilk somut örnekleri arasında yerini alırken, ilk yayın gününde mesajı yayımlanan Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in bölge halkını yabancı radyoları dinlemekten kurtaracaklarına yaptığı vurgu dikkate değerdir:

Aziz Doğulu vatandaşlar,

Sizleri yabancı radyoları dinlemekten kurtarmak için, Erzurum’da bir radyo istasyonu tesis ettik. Bugün neşriyata başlıyoruz.

Yabancı radyolardan çok defa fesat, fitne hatta zehir gelir. Erzurum radyosu sizleri bu kötülüklerden koruyacak, kendi ve temiz sözlerimizle kendi meselelerimizi öğrenecek, güzel seslerimizle şarkılarımızı dinleyeceğiz...⁵⁴

Gürsel'in cümleleri arasında yer alan "yabancı radyolardan çok defa fesat, fitne hatta zehir gelir" ifadeleri 1940'larda Sarper'in ve diğer isimlerin benzer vurgularını anımsatmaktadır. Bununla birlikte, bu cümlelerin bu dönemde komünist radyolara ya da tehdide eklenen komşu ülke radyolarıyla doğrudan ülke bütünlüğüne yönelik olduğu düşünülen daha somut bir tehdit algısı etrafında dile getirildiği söylenebilir. İlerleyen yıllarda, Türkiye'ye yönelik yayınlar da yapan Erivan Radyosu, Kıbrıs Radyosu gibi örnekler etrafında daha açık bir biçimde dile getirilen kaygılar bu tespiti doğrular niteliktedir.⁵⁵ Bunun giderek belirginleşen toplumsal farklılıklarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Erzurum Radyosu'na dair bu beklentiye rağmen bu radyo çok küçük bir verici gücüne -0.5 kw- sahiptir ve yalnızca Erzurum il merkezinden dinlenebilmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla, bu bölgelerde yabancı radyolar bir süre daha devlet radyolarından daha iyi duyulmaya devam etmiş ve bu durum tehdit algısı ve kaygılarını arttırmıştır.

1960'lara kadar Türkiye'de radyo gerek teknik açıdan gerekse programcılık açısından ciddi bir gelişmişlik gösterememiştir.⁵⁷ Cumhuriyet Senatosu 2 Şubat 1962 tarihli 28. Birleşiminde Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü bütçesi ve kanun tasarısı görüşülürken radyo konusunda sunulan 17 Ocak 1962 tarihli rapor bu yetersizliği ortaya koymaktadır. Raporunda mevcut radyoların teknik olarak çok sınırlı ve yetersiz olduklarına değinilmekte ve bu nedenle ülkenin büyük bir kısmında günün her saatinde bir tek radyonun dahi rahatlıkla dinlenemediğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, radyoların "kültür seviyeleri ve zevkleri muhtelif olan toplumumuza hitap eyledikleri cihetle, yayınlarında bütün dinleyicileri tatmin edecek programlar hazırlayama" dıkları ve vatandaşları "Doğu vilâyetlerimizde Sovyet, Güney ve Güney - Doğu bölgelerimizde de Arap radyoları"nın etkisine terk ettikleri belirtilmektedir.⁵⁸

Bu raporda da yer aldığı gibi, 1960'lı yıllarda yabancı radyolardan duyulan endişeler genellikle Türkiye radyolarının teknik yetersizliğine vurgu yapılarak dile getirilmiştir. Ayrıca yukarıdaki vurgulardan da görüleceği üzere, komşu ülkelerin Türkiye'den dinlenebilen radyoları bağlamında, dinleyici çeşitliliğinin de dikkate alınması gerektiğine dair bir yaklaşımın belirdiği söylenebilir. Radyoları etkin bir biçimde kullanmanın ve dinleyiciyi yabancı radyoların etkisinden kurtarmanın dinleyicilerin farklılıklarını dikkate almakla bağlantılı olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Dolayısıyla radyo sorununun siyasi, toplumsal ve kültürel anlamda çok boyutlu olduğu ve yalnızca teknik yetersizlikle açıklanamayacağı tartışmalar üzerinden bile rahatlıkla okunabilmektedir. Bu noktada, Douglas'tan⁵⁹ esinle, Türkiye'de 1960'lı yıllarda dinle-

yticilerin önemli bir kısmının hala “uluslarının dolaysız sesini” duyamamalarının temel bir endişe kaynağı olduğu söylenebilir.

Bu dönemde yalnızca sınır bölgelerinde değil ülke nüfusunun yoğunlaşmaya başladığı büyük şehirlerde de radyoların teknik yetersizliğinden yakınıldığı ve yabancı radyoların yoğun olarak dinlendiği görülmektedir.⁶⁰ Faruk Yener’in “...radyolarımızın düğmesini çevirir çevirmez en çok rastladığımız dil Türkçe oldu”⁶¹ vurgusu bunun bir yansıması niteliğindedir. Bu ihtiyaç bağlamında, radyolara 1963-1967 arası dönemi kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda temel bir önem atfedilmiş ve yatırım önceliği tanınmıştır. Birinci Plan döneminin başındaki radyo durumuna bakıldığında karşılaşılan tablo,⁶² ülke nüfusu ve yüzölçümü göz önüne alındığında radyonun teknik olarak ne kadar yetersiz bir durumda olduğunu ve nüfusun yarısını bile kapsayamadığını ortaya koymaktadır. Plan’da radyonun “eğitim ve ulusal bütünlüğün sağlanması konusunda etkili bir araç” olduğuna vurgu yapılması ise, dönemin tartışmaları dikkate alındığında, radyoya yönelik hâkim yaklaşımın bir yansıması olarak görülebilir.⁶³ Bununla birlikte, dönemin hâkim kalkınma paradigmasıyla uyumlu bir biçimde, ülkenin gelişmesi ve modernleşmesi için radyo yayıncılığına kültürel ve ekonomik açıdan temel roller yüklenmiştir. Radyoların ulusal bütünlük açısından oynayacağı rol de bunun kalkınmaya yapacağı önemli katkı açısından ele alınmıştır. Ulusal bütünlük ülke insanlarını tek bir amaca kanalize etmeyi kolaylaştıracaktır. Bunun için radyo yayınlarının ulusal bütünlüğün sağlanmasına hizmet edecek nitelikte ve ülkenin her tarafından dinlenebilir teknik kapasitede olmasına büyük önem atfedilmiştir. Yabancı radyoların dinlenmesinin oluşturduğu tehdit de bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Planlama hedeflerinin zaman alması 1964’te TRT kurulduğunda da benzer sorunların varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Kurulduktan kısa bir süre sonra özerk yapısı bağlamında ciddi bir kurumsallaşma ve var olma mücadelesi ile baş başa kalan kurumun sorumluluğunu üstlenmiş olduğu radyo yayıncılığını geliştirmesi pek mümkün olmamıştır. 1960’larda bir yandan yayıncılığın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına duyulan ihtiyacın hemen her fırsatta dillendirildiği görülürken, diğer yandan da radyoların siyasi müdahaleler ve sıkı bir kontrol isteği altında kalması dönemin en temel çelişkilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, yayıncılığın biçimlenişi ve kurumsallaşmasını sağlayacak temel mekanizmalar ve ilkeler hayata geçirilememiş ya da bu konuya öncelik verilmemiştir. Bu ortamda tüm dünyada radyo hızlı bir gelişim seyri gösterirken, Türkiye’de politik çekişmeler arasında

henüz daha kurumsallaşma sancıları yaşamaktadır. Dolayısıyla radyolardan eğitim, ulusal bütünlüğün sağlanması ve korunması alanlarında yeterince yararlanılmadığı, yabancı ülke radyolarının bu boşluk karşısında ciddi tehditler oluşturduğu dillendirilmeye devam etmiştir. TRT Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. İsmet Giritli'nin söyledikleri bu açıdan önemlidir:

...Gerçekten birkaç büyük şehrimizde oturanlar sadece program tartışması ve eleştirmesi yapa dursunlar, Türkiye'de kurulu radyo istasyonlarından yayınlanan programların yurdun birçok yerinden hiç dinlenemediği, bu yüzden bazı bölgelerimizde vatandaşlarımızın yabancı radyoların yayınına dinlemek zorunda kaldıkları, bu istasyonlardan yayınlanan müzik ve eğlence programları arasında ulusal birlik ve bütünlüğümüzü zedeleyici propagandaların da yapıldığı hazin bir vakiadır.⁶⁴

Bu ifadeler, yukarıdaki tespitleri doğrular bir biçimde, önceliğin radyoların teknik gelişimine verildiğini, ulusal kaygılar bağlamında ilk yapılması gerekenin radyoların ülkenin her tarafından dinlenebilir bir hale getirilerek yabancı radyoların oluşturduğu tehdidin ortadan kaldırılması olarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Birinci Plan döneminde planlanan adımların hayata geçirilememesi İkinci Plan hazırlıkları başladığında da benzer sıkıntıların devam etmesine yol açmıştır.⁶⁵ İkinci Plan, Radyo Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda radyo alanında diğer ülkelerdeki hızlı gelişmelere ayak uydurulamadığına, bu alanda çok geri kaldığına vurgu yapılmakta ve bu durum karşılaştırmalı analizlerle ortaya konmaktadır.⁶⁶ Bu raporda radyo yayınlarının milli güvenlik ve devletin otoritesiyle doğrudan bağlantılı olduğuna değinilmesi ise konumuz açısından önemlidir.⁶⁷ Tehdit algısının özellikle komşu ülke radyoları -Arap radyoları- etrafında yoğunlaşması ise ayrıca vurgulanması gereken bir noktadır.⁶⁸

Bu dönemde yaşanan hızlı toplumsal değişimle birlikte giderek belirginleşen toplumsal farklılıkların, milli kimliğin sürekli bir parçalanma ve bölünme yeri olduğu gerçeğini hatırlatması bağlamında, özellikle komşu ülke radyolarının yarattığı tehdit algısının artmasında temel rol oynadığı söylenebilir. Raporda radyoların yaygınlaştırılma nedenleri arasında toplumsal farklılıkların kendisine yer bulması bu açıdan tesadüf olmasa gerektir. Radyonun ülkenin her tarafına ulaştırılmasının yanı sıra, farklı bölgelerdeki insanlara hitap edecek bir niteliğe kavuşturulmasının bu anlamda büyük bir önem taşıdığı dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, özellikle güçlü bölge radyolarının

kurularak radyo yayınlarının çeşitlendirilmesi ve yayın yapılan bölgelerin niteliklerine uygun bir yapıya kavuşturulmasının gereğine vurgu yapıldığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda bu tür bir yaklaşımın daha belirgin bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, 1960’ların giderek canlanan toplumsal hayatında dinleyiciyi dışarıda bırakan hâkim dinleyici tasarımının katı bir biçimde sürdürülemeyeceğinin görülmeye başlandığını göstermektedir. Dinleyiciye hitap etme meselesi yabancı radyoların dinlenmesini engellemek açısından da önemli görülmektedir. Bu bağlamda, raporda, bölge ve il radyolarının yayın yaptıkları dinleyici kitlesine hitap edecek bir teknik kapasiteye ve programcılık yapısına kavuşturulmasının önemine değinilmektedir.⁶⁹

Dolayısıyla 1960’ların sonlarında yabancı radyoların özellikle bölge radyolarının nitelikleri bağlamında tartışıldığı görülmektedir. 1967 yılında 100’er kw’lık İzmir ve Erzurum radyoları faaliyete geçirilmiştir. Böylece Ege Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan birçok il, bu illerde yaşayan nüfus TRT radyolarının kapsama alanına girmiştir.⁷⁰ Bu radyolar nüfusun büyük çoğunluğunu yabancı ülke radyolarını dinleme zorunluluğundan kurtaracak temel adımlar olarak görülmüştür.⁷¹ Bu anlamda önceliğin sınır bölgelerine verilmesi bu bölgelerde uzun yıllardır varolan yabancı radyo nüfuzunu kırma çabasıyla bağlantılı olmuştur. Ancak Öngören, Türkiye’de radyo yayıncılığını güçlendirecek ve televizyon yayıncılığı karşısında geri plana düşmesini engelleyecek temel adımlardan biri olarak değerlendirdiği bölge radyoculuğunun TRT tarafından yeterince önemsenmediğini, ulusal kaygılar ve bölünme endişesiyle içeriklerinin yayın yaptıkları bölgelerde yaşayan halkın beklenti ve düzeyine uygun olarak hazırlanmadığını belirtmektedir.⁷² Bu çelişkili durum ulusal bütünlük kaygılarının bir yandan radyonun bu bölgelere ulaştırılmasında ve yayın yaptığı bölgelerdeki halka hitap etme gerekliliğinde, diğer yandan da yayınların içeriklerini merkezi programlarla sınırlandırmada temel gerekçe olarak kullanıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu tutum, yayın yapılan bölgedeki halkın niteliklerinin ve beklentilerinin ulusu bütünleştirecek “milli sesin” etkin bir biçimde ulaştırılması açısından önemsendiğini, bütünlüğü sağlayarak kalkınmaya hizmet edecek radyo yayıncılığı tanımının bu çerçeveden yapıldığını düşündürmektedir. Bir başka deyişle, Türkiye’de de iktidarların radyoyu ulusal bir araç olarak konumlandırma ve kullanmanın kalkınmaya da daha doğrusu bu gerekçe etrafında biçimlendirdikleri hâkim politikaları sürdürme açısından önemini fark ettikleri söylenebilir. Yabancı radyoların nüfuzunun kırılması da bu açıdan önemsenmektedir.

Bu kapsamda, milli kimlik ve ulusal bütünlük kaygıları doğrultusunda radyo yayıncılığı konusunda sürdürülen katı tutumun genel anlamda dinleyicilerin beklentilerini dikkate almama yaklaşımında yansımaları bulunduğu görülmektedir. Türkiye’de, yalnızca dinleyiciye ulaşma açısından değil, dinleyicilerin beklentilerini dikkate alma açısından da ilk ciddi adımlar yabancı radyolardan gelmiştir.⁷³ Bu durum, mevcut dinleyici tasarımıyla yakından bağlantılıdır. Ahıska, “Türkiye’deki radyo yayıncılığı”nın “dinleyiciliği ayırıştırılmadan halka hitap eden ve dinleyicinin isteklerini kendi ilkelerinden çıkarsayan bir” anlayışla şekillendirildiğini ve bu anlamda dinleyiciyi dışarıda bırakan inkârcı bir politikaya sahip olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte, 1950’lerin sonları ve özellikle 1960’lı yıllardan itibaren, radyoların içinde bulunduğu duruma dair dinleyici şikâyet ve taleplerinin gazetelerde sık sık kendisine yer bulması radyo dinleyicilerinin sürecin aktif bir parçası olma çabasının bir yansıması niteliğindedir.⁷⁵

Yabancı radyoların halkın beğenilerine ve beklentilerine göre müzik yayınları yaparak dinlenilirliliklerini arttırdıklarına ve bunun vasıtasıyla kendi propagandalarını halka ulaştırmayı başardıklarına dair yükselen tartışmalar da bu tutum bağlamında şekillendirilen katı müzik politikalarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶ Bu açıdan müzik konusu Türkiye’de dinleyici tasarımının katı sınırlar içinde tutulmaya çalışılmasının bir yansıması niteliğindedir. Kocabaşoğlu’nun, 1930’lu yıllarda radyo sahiplerinin önemli bir kısmının yapılan müzik devrimi nedeniyle “Türk müziğine Batı müziğinden çok daha yakın olan Arap müziğini dinlemek üzere antenlerini Mısır Radyosu’na çevirdikleri”ni aktarması bu tutumun yabancı radyoların dinlenmesinde de ne kadar temel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Halkın bu radyoları kendi sesi sanarak dinlediği ve böylece bu radyoların zararlı etkilerine maruz kaldığı yönündeki eleştirilerin de o dönemde başlamış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kocabaşoğlu, radyolarda Türk müziğine yeniden yer verilmeye başlanmasında “radyo sahiplerinin Mısır Radyosu’nu dinlemeye başlaması ve bunun sakıncalarının siyasi iktidarca anlaşılması”nın rolü olabileceğini belirtmekte ve böylece bu algının köklerinin ne kadar eski bir tarihe uzandığını göstermenin yanı sıra radyo politikalarının belirlenmesinde yabancı radyoların yadsınamayacak bir rolü olduğuna işaret etmektedir.⁷⁷

Benzer bir durumun 1960’lı yıllarda da varlığını sürdürdüğünü Mete Akyol’un 1967 tarihli haberi ortaya koymaktadır. Bu haberde Rus Radyolarının Karadeniz halk müzikleri çaldığı ve bu nedenle çok yoğun bir biçimde dinlendiklerinden bahsedilmektedir. TRT radyolarının bu bölgede net bir

biçimde dinlenememesinin ve yabancı radyoların yöre halkının beğenilerini dikkate alan yayınlar yapmasının bu durumu pekiştirdiği söylenebilir. Haberde, çözüm olarak kemençe sanatçısı Hasan Sözeri’nin Rize Ticaret Lisesi radyosundan yayınlanmak üzere bir Karadeniz müziği repertuarı oluşturduğundan ve bu müziklerin her gün yayınlandığından bahsedilmektedir.⁷⁸ Sözeri, Rize Ticaret Lisesi Radyosu’nun kendi hazırladığı Karadeniz ezgilerini yayınlaması sayesinde artık Rizelilerin komünist radyolarını dinlemediğini söylemekte.⁷⁹ Ancak, bu radyonun 100 watt’lık çok küçük bir vericiyle yayın yaptığı⁸⁰ ve bunun da çok sınırlı bir alandan -tıpkı yukarıda değinilen 500 watt’lık Erzurum il radyosu gibi- yalnızca il merkezinden dinlenebileceği göz önüne alınırsa gerek Rize’de gerekse diğer Karadeniz illerinde Sözeri’nin yakındığı yabancı radyoların dinlenmeye devam ettiği söylenebilir.

TRT Ankara Radyosu yapımcılarından Mesut Özgen tarafından gerçekleştirilen TRT Çukurova Radyosu Dinleyici Araştırması bölge radyoları bağlamında Türkiye’de yabancı radyoların dinlenmesine dair önemli veriler ortaya koymaktadır. Eylül-Ekim 1971’de anketlerin gerçekleştirilmesiyle yapılan ve sonuçlarının değerlendirilmesi 1973 yılını bulan bu araştırma cevap aradığı “Türkiye Radyoları dışında yabancı radyolar ne oranda dinleniyor? Dinleyicilerin bu radyolardan beklentileri nelerdir?” gibi sorular dikkate alındığında bu konuda yapılan ilk ciddi araştırma çabası olarak da değerlendirilebilir.⁸¹ Çalışmanın “En Çok Dinlenen Radyo İstasyonları” başlıklı bölümüne bakıldığında Çukurova Radyosunun kapsama alanına giren Adana, Gaziantep, Hatay, İçel, Nevşehir, Niğde, Kahramanmaraş ve Konya illerinde Çukurova, Diyarbakır, Ankara ve Erzurum Radyolarının yanı sıra Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonunun ve diğer yabancı radyoların devamlı bir biçimde ve yoğun olarak dinlendiği ortaya çıkmaktadır.⁸²

Özgen, araştırmaları sırasında yabancı radyoların, özellikle de Kıbrıs radyosunun yaptıkları anketlerle ulaştıkları oranlardan çok daha yoğun bir biçimde dinlendiklerini gözlemlediklerini ve araştırmalarını derinleştirerek bu gözlemin doğruluğunu ortaya koyduklarını belirtmektedir.⁸³ Araştırmanın ortaya koyduğu tablo özellikle sınır bölgelerinde yabancı ülke radyolarının yoğun bir biçimde dinlendiğini göstermektedir. Özgen, inceledikleri saat dilimlerinde Kıbrıs Radyosunun böyle yoğun bir biçimde dinlenmesini dönemin hâkim yaklaşımlarıyla uyumlu bir biçimde Çukurova ve Kıbrıs Radyolarının yayın içeriklerinde aramaktadır. Buna göre, Kıbrıs Radyosu’nda çalan müziklerin “günün piyasada tutulan, ‘dolmuş plakları’ denilen türde yozlaşmış Türk müzik”leri olduğunu ve bu tür yayınların Çukurova Radyosu’nun

yayın saatlerine göre kasıtlı bir biçimde ayarlanarak Türk dinleyicilere özellikle TRT haber bültenlerinin dinletilmek istenmediğini belirtmektedir.⁸⁴ Bu değerlendirme propaganda algısının ve ulusal güvenlik yaklaşımının sürdüğünü göstermektedir. Özgen'in "Sonuç ve Öneriler" kısmında sahil şeridinde yabancı radyoların yayınladıkları "yoz müziklerle" dinleyicinin ilgisini çekmeleri konusunda söyledikleri ise bu konuya yaklaşımda kültürel kaygıların ön plana çıkmaya başladığını ve sorunun TRT müzik politikalarının ötesine uzandığını göstermesi açısından dikkate değerdir:

... Bugüne kadar ülkemizde bu tür müziğin yapımı ve yayını önleyici bir kültür politikası oluşturulamamıştır... Bunların dışında bir önemli sorun da şudur: Bu tür müzik parçalarının sadece TRT'den yayınlanmaması sorunu çözmeye yetmez. Yalnız başına Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonunun yayını da tek başına etkili olamaz. Ama eğer aynı müzik parçaları Polis ve Meteoroloji Radyolarıyla Mamak Muhabere Okul Radyosundan da yayınlanırsa -ki yayınlanmakta ve etkili de olmaktadır- TRT üzerine düşen önemli görevlerden birini yeterince yerine getiremez. Böylece yabancı radyolar da etkinliklerini başarıyla sürdürmeye devam ederler.⁸⁵

1972 yılıyla birlikte radyo alanında teknik açıdan önemli adımlar atılmış olsa da sorunlar devam etmiştir.⁸⁶ Buna karşın, 1970'ler televizyonun yatırım, endüstri, toplumsal ve siyasi ilgi ve yaygınlaşma anlamında giderek ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Radyoların gelişim sancıları yaşadığı 1960'ların sonlarında televizyonun ön plana çıkması ilgi odağını ve tartışmaların çerçevesini değiştirmiştir. Bu gelişme karşısında radyolar ikinci plana düşerken programcılık anlamında gelişmesi ve potansiyellerini ortaya koyacak bir yapıya ulaşması da mümkün olmamıştır.⁸⁷ Bu bağlamda, yabancı radyoların dinlenmesinden ziyade sınır bölgelerinde yabancı televizyon kanallarının izlenmesinden duyulan kaygılar ön plana çıkmaya başlamış, televizyonun tıpkı radyo gibi bir propaganda aracına dönüştürülerek soğuk savaş için kullanılacağı yönündeki kaygılar ve bu durum karşısında Türkiye'nin bir an önce tedbirler alması gerektiği düşünceleri 1980'lere doğru giderek belirginleşmiştir.⁸⁸ Bu çerçevede 1970'lerin başlarına dair yukarıdaki değerlendirmelere bakıldığında, yabancı radyoların ulusal bütünlük kaygıları bağlamında ele alınmaya devam etmesinin yanı sıra, kültürün yozlaşması vurgularının ön plana çıktığı ve tartışmaların televizyon yayıncılığı bağlamında sürdürüldüğü bir dönemin başladığı görülmekte, bu gelişmelerin analizi çalışmanın kapsamını aştığı için burada yalnızca yaşanan değişimin 1970'lerin ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başladığına değinilmekle yetinilmektedir.

Sonuç

Radyo yayıncılığının ortaya çıkışı ve gelişimi ulus devletlerin ve modern hayatın temel toplumsal ve kurumsal ihtiyaçlarıyla yakından bağlantılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Radyo dinleyiciliği de bu bağlamda şekillenmiştir. Radyonun siyasi bir araç olarak önemsenmeye ve ulus devletler açısından halkı bir araya getirme ve bir ulus ideali etrafında birleştirme aracı olarak görülmeğe başlandığı 1930’lu yıllardan itibaren dinleyiciliğin biçimlendirilmesi de temel kaygılardan biri olmuştur. Bu anlamda radyo içeriklerini düzenleme ve kontrol altına almanın yanı sıra, çok daha kaygan bir zeminde duran dinleyiciliği kontrol etme çabaları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Radyo propagandalarının hız kazandığı İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde Türkiye’de halkın radyolarını dikkatli dinlemesi, propaganda ve “radyolardan saçılan zehirler karşısında uyanık olması”, hatta halka neyi dinleyeceklerine dair telkinler yapılması ve bu radyoların dinlenmesini engelleyecek teknik tedbirlerin alınması yönünde çağrıların dile getirilmesi bu açıdan dikkate değerdir. Bu süreçte ülke bütünlüğüne ciddi bir tehdit oluşturmayan yabancı radyolar karşısında genel bir uyanık olma halinden ulusal bütünlüğe yönelik en ciddi tehdit unsuruna dönüşen bu radyoların dinleyiciyi zehirleyen yayınlarına karşı tedbirlerin alınması yönündeki düşüncelere geçişte soğuk savaş ortamında benimsenen ABD yönelimli politikaların ve Batı’yla bütünleşme isteğinin temel bir rol oynadığı söylenebilir. Bu yönelim ve daha sonraki süreçte ülke içinde yaşanan toplumsal dönüşümler hangi yabancı radyoların dinleneceği hangilerinin dinlenmesinin sakıncalı olduğu konusundaki tutumda da belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşümler bağlamında giderek belirginleşen dinleyici farklılıkları yabancı radyoların –özellikle komşu ülke radyoları- dinlenmesi konusundaki endişeleri biçimlendiren ve arttıran temel unsurlardan biri olmuştur.

Beklenti, talep ve farklılıkları dikkate almayan katı dinleyici politikalarının devlet radyolarının içeriklerini belirlemede kullanılmanın yanı sıra yabancı radyolar karşısındaki kaygılı tutumun ortaya çıkmasında ve bu radyoların yaygın bir biçimde dinlenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Uygun bir alıcı cihazı olan hemen herkesin radyo seslerine rahatlıkla ulaşabileceğinin ve halkın yabancı radyoları dinlemesinin tümüyle engellenemeyeceğinin farkında olunması bu tutumun her dönemin konjonktürü ve politikaları bağlamında yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Özellikle hükümetlerin radyo politikaları bağlamında yabancı radyoların dinlenmesi

konusunda yaşanan tutum değişimini görmek mümkündür. Ayrıca, yabancı radyoların dinlenmesi sorunu bağlamında belirginleşen ulusal bütünlük kaygılarının bir yandan devlet radyolarını geliştirme ve yaygınlaştırmanın temel gerekçelerinden biri olarak kullanılmasına karşın, diğer yandan da radyo yayıncılığını merkezileştirme ve ulaşılmak istenen halkın talep ve beklentilerinden uzak bir yapıda biçimlendirmede kullanılması değinilmesi gereken temel bir çelişki olarak belirlemektedir.

Notlar

- * Bu makalenin yazılışına yazarı sabırla dinleyerek ve getirdiği değerli görüş ve önerileriyle katkıda bulunan Sn. Yrd. Doç. Dr. Kenan Demirci’ye teşekkürü bir borç bilirim.
- 1 Meltem Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik* (İstanbul: Metis, 2005), 151.
 - 2 Bu konudaki örnekler için bkz. Ahıska, *Radyonun*, 155-203; Uygur Kocabaşoğlu, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri (İstanbul: İletişim, 2010), 296.
 - 3 Ahıska, *Radyonun*, 18.
 - 4 Ahıska, *Radyonun*, 49.
 - 5 Ahıska, *Radyonun*, 47, 82.
 - 6 J. O. Boyd-Barrett “Cultural dependency and the mass media”, *Culture, Society and the Media* İçinde, der. Michael Gurevitch vd. (London and New York: Routledge, 1982), 185.
 - 7 1950-1980 arası süreçte kalkınma paradigmasının yaşadığı dönüşüme dair ayrıntılı bir tartışma için bkz. Colin Sparks, *Globalization, Development and the Mass Media* (London: Sage, 2007); Jan Servaes (1986), “Development Theory and Communication Policy: Power to the People!” *European Journal of Communication*, 1 (2), 211-212.
 - 8 Ahıska, *Radyonun*, 18.
 - 9 1964’te faaliyete geçen TRT, radyo ve o dönem henüz kurulma aşamasında olan televizyon yayıncılığının yeni bir kurumsal çatı altında toplanmasına yönelik köklü bir adımı temsil etmektedir.
 - 10 1960 yılında kurulan DPT, 1960’lara gelindiğinde ülkenin içine sürüklenmiş olduğu ekonomik bunalımın planlama faaliyetleri çerçevesinde aşılabileceğine ve kalkınmanın ancak bu yolla gerçekleştirilebileceğine duyulan inanç bağlamında şekillendirilmiş bir kurumdur. Ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki planlamalarda temel bir rol atfedilen kurumun yayıncılık konusundaki yatırımlar ve yöneliş üzerine yaklaşımları konumuz açısından önem taşımaktadır.
 - 11 1940 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Matbuat Umum Müdürlüğü dönemin radyo yayıncılığında sorumlu ve devletin radyo yayıncılığında etkili bir biçimde yararlanma hedefini hayata geçirmek adına temel bir rol atfedilmiş kurumu olması açısından önemlidir. Kurumun bünyesinde 1941-1949 yılları arasında çıkarılan *Radyo* dergisi Türkiye radyo yayıncılığı tarihine ve dönemin radyo politikalarının anlamlandırılmasına dair temel bir kaynak oluşturmaktadır.
 - 12 Bkz. Graham Murdock “Media, culture and modern times: Social science investigations”, *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and Quantitative Methodologies İçinde*, der. Klaus Bruhn Jensen (London and New York: Routledge, 2002); Paddy Scannell, “Radio Times: The Temporal Arrangements of Broadcasting in the Modern World” (Paper presented at the International Television Studies Conference, London, July 10-12, 1986), 6.

- 13 James Curran, "Media and the Making of British Society, c. 1700-2000", *Media History* (2002):145-146.
- 14 Michele Hilmes, *Only Connect A Cultural History of Broadcasting in The United State* (Boston: Wadsworth, 2011), 4, 12.
- 15 Daniel Day, " 'Nation shall speak peace unto nation' The BBC and the projection of a new Britain 1967-82", der. Michael Bailey *Narrating Media History* İçinde (London and New York, Routledge, 2009), 156-158; Michele Hilmes, "Rethinking Radio", *Radio Reader: Essays In The Cultural History Of Radio* İçinde, der. Michele Hilmes ve Jason Lovigilo (New York, London: Routledge, 2002), 1, 3; Scannel, "Radio", 10-11.
- 16 Boyd-Barrett, "Cultural", 185-186.
- 17 Andrew Crisell, *Understanding Radio* (London and New York: Routledge, 1994), 19; Hilmes, *Only*, 53.
- 18 Susan J. Douglas, (2010) "Radyonun İlk Yılları", çev. B. Ersöz, der. David Crowley ve Paul Heyer, *İletişim Tarihi İçinde* (Ankara: Phoenix, 2010), 312, 313.
- 19 Douglas, "Radyonun", 320.
- 20 Ahıska, *Radyonun*, 146.
- 21 Bkz. Asa Briggs ve Peter Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'den İnternet'e* çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2011), 242-243; Armand Mattelart, "İletişimin Dünyasallaşması", çev. Halime Yücel (İstanbul: İletişim, 2001), 67-68.
- 22 Bkz. DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo-Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Ankara: DP, 1966), 116-119, 180-182; Jerome S Berg, *Broadcasting on the Short Waves 1945 to Today* (McFarlandand Company, Inc: Jefferson, North Caroline, and London, 2008), 32, 415-421.
- 23 Marshall McLuhan (2010) "Radyoyu Anlamak", çev. B. Ersöz, der. D. Crowley ve P. Heyer, *İletişim Tarihi içinde* (Ankara: Phoenix, 2010), 355.
- 24 Uluslararası istasyonların dinleyici araştırmalarının köklerine dair bkz. Jerome S. Berg, *Listening on the Shortwaves, 1945 to Today* (Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2008), 20.
- 25 Ahıska, *Radyonun*, 163-165, 170-171.
- 26 Bkz. Aysel Aziz, "Türkiye'deki BBC İzleyici Araştırmaları", *Yıllık AÜ. Basın Yayın Yüksekokulu* (1983-1985).
- 27 Sevilay Çelenk, *Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri* (Ankara: Ütopya, 2005), 137-139.
- 28 Ahıska, *Radyonun*, 19-20, 102-103; Kocabaşoğlu, Şirket, 151-154, 167.
- 29 Ahıska, *Radyonun*, 135.
- 30 Kocabaşoğlu, Şirket, 78, 82-84.
- 31 Bkz. Kocabaşoğlu, Şirket, 337, 393-397.

- 32 Ahıska’nın BBC Türkçe Servisi’nin yayınları bağlamında aktardığı bilgiler daha savaş yıllarında yabancı radyoların yaygın bir biçimde dinlendiğine dair veriler sunmaktadır. Bkz. Ahıska, *Radyonun*, 171.
- 33 Eric Jan Zürcher. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Y S Gönen (İstanbul: İletişim, 2007), 302-304, 312-314.
- 34 “Yabancı Radyoların Türkçe Programları”, *Radyo*, 15 Birincikanun 1941, c.1, s.1, 15.
- 35 Kocabaşoğlu, Şirket, 296.
- 36 Bkz. Kocabaşoğlu, Şirket, 292-299.
- 37 Ahıska, *Radyonun*, 198, 201-203.
- 38 Selim Sarper, “Dedi-Kodu”, *Radyo*, 1942, c.1, s.2, 1.
- 39 Nurettin Artam, “Kulak Hürriyeti”, *Radyo*, 1943, c.2, s. 22, 1.
- 40 Mattelart, İletişimin, 67-68.
- 41 Hasan Refik Ertuğ, “Radyo ve Öğretim”, *Radyo*, 1945, c.4, s.40, 1; Nüzhet Baba, “Harp Sonrasında Radyo”, *Radyo*, 1944 c.3, s.32, 21;
- 42 Ahıska, *Radyonun*, 200; Kocabaşoğlu, Şirket, 293-294; Nüzhet Baba, “Kısa Dalga Neşriyatımızın Muvaffakiyeti Artıyor”, *Radyo*, 1944, c.3, s.30, 21.
- 43 Kocabaşoğlu, Şirket, 404-405, 417-421.
- 44 Gizli radyolara dair tehdit algısının ve haberlerin çok daha eskiye dayandığı bilinmekle birlikte özellikle bu dönemin siyasi konjonktüründe yükseldiği görülmektedir. Örn. Bkz. Cumhuriyet, “Sovyetlerin İrana karşı propagandası”, 31 Temmuz 1950, 3; Cumhuriyet, “Bulgaristan’da gizli radyo”, 23 Mart 1951, 3. Cumhuriyet, “İnegöl’de Ruslara haber veren gizli radyo”, 10 Kasım 1951, 1; Cumhuriyet, “İngiltere’de gizli radyo”, 26 Kasım 1956, 1. Milliyet, “Hür Rus radyosu”, 31 Mart 1951, 3; Milliyet, “Gizli radyo vericileri”, 16 Kasım 1951, 3; Milliyet, “Adana’da gizli radyo istasyonu iddiası”, 7 Ocak 1959, 5.
- 45 Berg, *Broadcasting*, 30-31.
- 46 Milliyet, “Gizli istasyonun mahiyeti anlaşıldı”, 20 Mart 1958, 1.
- 47 Mattelart, İletişimin, 67-68.
- 48 Kocabaşoğlu, Şirket, 156.
- 49 Aksoy Muammer, *Partizan Radyo ve DP* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960), 12; Jülide Gülizar, *Haberler Bitti Şimdi Oyun Havaları* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994), 65-84; Kocabaşoğlu, Şirket, 407-416; Mahmut Tali Öngören (1977), “Ülkemizde ‘Radyo’nun 50. Yılı”, *Milliyet Sanat*, 249, 3-8.
- 50 Gülizar, *Haberler*, 84.
- 51 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 27 Mayıs 1965, B. 117, O.3: 213-214.
- 52 Kocabaşoğlu, Şirket, 481-483.

- 53 Kocabaşoğlu, Şirket, 486-489.
- 54 Milliyet, "Erzurum Radyosu Dün Açıldı", 16 Aralık 1960: 3, 5.
- 55 Bu konuda Mecliste dile getirilen birçok ifade karşımıza çıkmaktadır. Örn. bkz. Ahmet Nihat Akay'ın konuşması, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 26.4.1967, B. 92, O. 1: 419-420; Hüsnü Dikeçliđil'in konuşması, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4.2.1968, B. 27, O. 4: 516-517.
- 56 İsmet Giritli, "Yeni Radyolar Açılırken", *Milliyet*, 22 Ağustos 1967: 2.
- 57 Öngören, "Ülkemizde", 6-8.
- 58 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B. 28, 2.2.1962: 465.
- 59 Douglas, "Radyonun," 312-313.
- 60 Faruk Yener, "Onlar ve Biz", *Milliyet*, 11 Eylül 1962: 4.
- 61 Yener, "Onlar", 4.
- 62 DPT, *Birinci*, 403.
- 63 DPT, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (Ankara: DPT, 1963), 384, 403.
- 64 Giritli, "Yeni", 2.
- 65 Bkz. DPT, *İkinci*, 11.
- 66 DPT, *İkinci*, 94, 103, 110.
- 67 DPT, *İkinci*, 69.
- 68 DPT, *İkinci*, 213.
- 69 DPT, *İkinci*, 216, 217-218.
- 70 Giritli, "Yeni", 2.
- 71 Refik Ahmet Sevengil, "Radyolarımızın Hikayesi", *Milliyet*, 19 Ekim 1963: 2.; DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo-Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (Ankara: DPT, 1976), 8-9.
- 72 Mahmut Tali Öngören, "Radyoyu Öldürmeyelim!", *Milliyet Sanat*, 1982, s. 42: 4.
- 73 Bkz. Aziz, "Türkiye'deki".
- 74 Ahıska, *Radyonun*, 146.
- 75 Örn. bkz. Faruk Yener, "Mektuplar ve Dilekler", *Milliyet*, 6 Ağustos 1964: 6.
- 76 Ahıska, *Radyonun*, 121-133; Kocabaşoğlu, Şirket, 124-128; Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* (İstanbul: İletişim, 1994), 127-153.
- 77 Kocabaşoğlu, Şirket, 129.
- 78 Mete Akyol, "Rize'de komünizmle elektro-kemençe ile savaşıyor", *Milliyet*, 4 Nisan 1967: 1, 9.
- 79 Akyol, "Rize'de", 9.

- 80 DPT, İkinci, 21.
- 81 Mesut Özgen, *TRT Çukurova Radyosu Dinleyici Araştırması* (Ankara: Odak, 1975), 2.
- 82 Özgen, *TRT*, 13, 22-28.
- 83 Özgen, *TRT*, 26-29.
- 84 Özgen, *TRT*, 30-31
- 85 Özgen, *TRT*, 70.
- 86 DPT, *Dördüncü*, 8-10; Öngören, “Radyoyu”, 4.
- 87 Öngören, “Radyoyu”, 3-4.
- 88 Mahmut Tali Öngören, “Radyo ile Soğuk Savaş”, *Milliyet Sanat*, 45, 1982: 39.

